

Ağalday, H. “İlk Haçlı Seferine Karşı Ulema Sınıfından Tepkiler”, (2020). s.46-61.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

Makale Başvuru Tarihi / Application Date: 08.06.2020

Makale Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.06.2020

Makale Yayın Tarihi / Publishing Date: 30.06.2020

İLK HAÇLI SEFERİNE KARŞI ULEMA SINIFINDAN TEPKİLER

REACTIONS FROM THE ULEMA CLASS AGAINST THE FIRST CRUSADE

Hilal AĞALDAY*

ÖZ Papa Urban'ın çağrısı ile 1095'te başlayan Haçlı seferleri, ilk aşamada İslam dünyasında yerel ve cılız sayılabilecek bir direnişle karşılaşmıştır. Gelişmelerden rahatsızlık duyan bazı İslam âlimleri bu durumu önce şiirleriyle daha sonra hilafetin merkezi olan Bağdat'ta fiili protesto eylemlerinde bulunmak suretiyle, ümmet bilincini harekete geçirmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada Müslümanların şehir olarak üçüncü kutsal kabul edilen Kudüs'ün Haçlı istilasına uğramasına ve gerek bu istilada ve gerekse diğer İslam topraklarında yaşanan soykırım mesabesindeki katliama sessiz kalan İslam dünyasını uyandırma çabası güden bazı alimlerin yazdıkları şiir, kitap ve fiili protestolarına yer verilmiştir. Öz olarak çalışmamız; Birinci Haçlı seferi sonrası İslam dünyasında yaşanan umursamazlık ve iç çatışmalara karşı, ulemanın hem fiili hem de yazılı metinlerle verdiği tepkiyi kapsayacaktır.

Anahtar sözcükler: Haçlı, İstila, İsyan, Zafer

ABSTRACT The Crusades, which started in 1095 with the call of Pope Urban, encountered a resistance that could be considered local and undersized in the Islamic world. Some Islamic scholars, who are uncomfortable with this, have attempted to mobilize this awareness with their poems, first by going to Baghdad, which is the center of the caliphate, and by carrying out actual protest actions. In this study, the poems, books and de facto protests written by Muslims who tried to wake up the Islamic world that remained silent in the Crusader invasion of Jerusalem, which was accepted as the third blessing of the city, and in the genocide struggle both in this invasion and in other Islamic lands, were included. In essence, our work; It will include the reaction of the ulema to both the actual and written texts against the indifference and internal conflicts in the Islamic world after the First Crusade.

Keywords : Crusade, Invasion, Rebellion, Victory

* Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi,

hilalagalday@artuklu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-0364-3418>

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Yöntemi

Papa II.Urban 27 Kasım 1095'te Clermont'ta vaaz niteliğinde bir konuşma yaparak zamanla Haçlı seferleri olarak anılan askeri hareketleri başlatmıştı. Bu seferlerin ilki olan Birinci Haçlı seferi ile İslam'ın üçüncü kutsal şehri olarak kabul edilen Kudüs, Haçlılarca işgal edilmiş, bu süreçte yaşanan kıyımlar ve zulümler Müslümanların zihninde büyük bir travma yaratmıştı. Müslümanların yaşadığı sıkıntılara karşılık halife ve emirler vurdumduymaz tavırlar sergilemişlerdi. İslam dünyasının Kudüs'e ve orada yaşananlara karşı olan ilgisizliği bazı kadı ve âlimleri oluşan boşluğu doldurmaya ve sorumluluk almaya sevk etmiştir. Bu araştırma; o dönemde yaşananlara bizzat şahit olan bazı kadı ve âlimlerin İslam dünyasını uyandırma adına protesto derecesindeki tepkileri özelinde olacaktır. Araştırmamızın çerçevesini de Birinci Haçlı seferi sonrası yaşanan gelişmeler oluşturacaktır. Zira Birinci Haçlı seferi sonrası yaşanan gelişmeler Urfa Kontluğunun İmaduddin Zengi tarafından fethi ile başlayan süreçten farklı değerlendirilmesi gerekmektedir. Örneğin Kudüs'ün işgali sonrası Arap şiirindeki protesto zayıf kalırken, Zengiler ve özellikle Selahaddin'in Kudüs'ü fethi sonrası şiirler zafer nidalarıyla doludur. İleride görüleceği gibi ilk dönemde Suriye ve Kudüs'te yaşanan sıkıntıların önemsizmediği hatta çeşitli nedenlerle görmezden gelindiği bir sürecin varlığı söz konusu olmuştur. Hatta Kudüs'ten uzaklaştıkça tepkilerin de zayıfladığını söyleyebiliriz. Araştırmamızın içeriği; sözü edilen süreçte yaşanan umursamazlıklara karşı gerek şiirlerle verilen tepkileri gerekse cami minberinden ve hilafetin merkezi konumundaki Bağdat'a kadar gidilerek ümmetin kolektif dinamiklerini harekete geçirmeye çalışan bazı kadı ve âlimlerin girişimlerini kapsayacak şekilde olacaktır.

Araştırmamızın yönteminde yerine göre açıklama, tasvir ve tartışma modelleri kullanılacaktır. Bu yöntemler açıklanan konu çerçevesinde ihtiyaca göre belirlenecektir. Örneğin kavramsal çerçevede açıklama yöntemi tercih edilirken, Kadıların Bağdat'ta yaptıkları görüşmelerin çerçevesi tasvir şeklinde olacaktır.

2. Kavramsal ve Teorik Çerçeve

İlk dönem İslam tarihçileri Haçlı tabiri yerine “Frenkler” kelimesini kullanmış, Haçlı savaşları ya da “*el-Hurubu’s Salibiyye*” tabiri ise 19. Yüzyıl dan sonra kullanılmaya başlandı (Azzam, 2015: 26; Hillenbrand, 2015: 26). Haçlılar tabiri, Doğu’da ilk defa Osmanlılar tarafından Fransızca “*Croisades*” kelimesinin karşılığı olarak “*ehl-i salib*”, Araplar tarafından da “*Salibiyyûn*” şeklinde kullanılmıştır. (Demirkent, 1996: 525-546). Bu seferlere katılan askerlerin üniformalarının üzerinde taşıdıkları haç işareti bu ismin kullanılmasına neden olmuştur. Ayrıca bu tabirin ilk defa İkinci Abdulhamid tarafından modern sömürgecilik ile Orta çağ Haçlı seferlerini mukayese amaçlı kullanıldığı da ifade edilmektedir. Sultan, hatıralarında Batılı liderleri özellikle de İngiliz başbakanı William Gladstone’u, Osmanlı’ya karşı Haçlı seferi başlatmakla suçlar ve “*İhtiyar Gladstone bu açıdan Papa’yı takip ediyor. Osmanlı devletine karşı Haçlı seferleri başka isimler ve unvanlar altında devam ediyor.*” der (Eş-Şankiti, 2016: 26). Bu durumun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Zira Haçlı savaşlarının ilk dönem İslam tarih kitaplarında sembolik bir manadan ziyade tarihin akışı içinde gelişen bir olgu olarak yer aldığı görülmektedir. Modern dönemde ise, İslam dünyasına karşı Batı müdahalesi söz konusu olduğunda kavramlar ve işin boyutu değişmeye başlamıştır. Özellikle Kudüs’ün 1917’de İngilizlerin 1967’de de İsrail’in eline geçmesi ile birlikte şehir hakkındaki Müslüman algısı müşahhas hale geldi. Hatta bu algı, zamanın sonu üzerine kurulu kıyamet inancına sahip İsrail devletiyle bütünleşen Protestan köktencilüğünün yükselmesiyle artmıştır (Eş-Şankiti, 2016: 26-27). Özellikle Avrupalıların bölgede yüzyıllardır ihmal edilmiş psikolojik yaraları yeniden açma girişiminin başladığı dönemde, Selahaddin’in Arap alemiyle yeniden tanıştırılması kesinlikle tesadüf değildir (Azzam, 2015: 14). 12 ve 13. yüz yıllarda yaşanan Haçlı savaşları o döneme ait olaylar şeklinde kalmadı. Hillenbrand; meseleyi biraz daha öteye taşıyarak 12 ila 13. yüzyıllarda Müslümanların gösterdiği tepkinin modern Arap ve İslami toplumların bağımsızlık mücadeleleri için model olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Salahadin’in efsane olarak mirasının yaşatıldığı ve Arap liderlerin ikinci Selahaddin olmak için yarıştıklarını, Haçlı seferlerinin günümüze yansımaları ile ilgili olarak Seyyid Kutup başta olmak üzere birçok kişi ya da grupların (Hamas, Hizbullah, Hizbut-tahriril-islam) hatta devletlerin (Libya gibi) bu argümanı kullandıklarını söylemektedir. Dolayısıyla Hillenbrand, Haçlıların 1291’de bölgeden çıkartılmasına karşı Haçlıların Müslüman zihninde bıraktığı olumsuz etkinin günümüze kadar devam ettiğini iddia etmektedir (Hillenbrand, 2015: 613-630).

2.1. Haçlı Seferlerinin Ortaya Çıkışı ve Nedenleri

İlk Haçlı seferi, Batıda Papa II. Urban'ın meşhur silaha sarılma çağrısı ile 1095 yılında başladı (Runciman, 2008: 82). Devam eden yıllarda değişik tarihlerde dokuz defa Haçlı seferi düzenlendi. Batı dünyası ısrarla bu seferlerin dini saiklerle düzenlendiği fikrini savunsa da gerçekte Avrupa toplumunu bu seferlere zorlayan siyasî, sosyal ve ekonomik sebepler mevcuttur. Zira Avrupa'da ilk Haçlı düşüncesinin ortaya çıktığı dönemin koşullarına bakıldığında, insanların toprak azlığı, açlık ve yoksullukla boğuştuğu ve bunun bir sosyal patlamaya neden olabileceği de değerlendirilmelidir. Bunun yanında dini gerekçeler halkın motivasyonu ve katılımı için itici bir güç olarak kullanılmıştır (Demirkent, 1996: 525-546). Örneğin Papa'nın çağrısına cevap verenlerin aleyhine açılan davaların ertelenmesi, ruhban sınıfının himayesiyle mülklerinin korunmasının sağlanması ve giysilerinin üzerine bir haç işlendiği içingörevlerini tamamladıklarında günahlarının affedileceği taahhüdü verilmiştir (Tate, 2015: 32-33). Ayrıca altıncı Fatımi Halifesi Hakim'in kötü şöhreti, Suriye ve Filistin topraklarında yaşayan Hristiyanlara yapılan eziyet ile Kutsal Kabir Kilisesinin yıkılması gibi nedenler de Müslümanların aleyhinde kullanılan önemli hususlar olmuştur. (Hillenbrand, 2015: 13). Hâlbuki dengesiz davranışlarıyla bilinen Fatımi Halifesi Hâkim-Biemrillâh döneminde Kudüs'te sadece Hristiyanlar değil Yahudi ve Müslümanlar da birçok zorlukla karşılaşmışlardır (Harman, 2002: 323-327).

Dini motifli çağrılar aslında o gün yapılması gereken normal bir çağrı niteliğindedir. Zira bu seferlerin asıl hedefi olarak gösterilen Kudüs 638 tarihinde bir Müslüman olan Halife Ömer tarafından fethedilmişti. Bu ise Hristiyan Batı düşüncesine göre Hz. Muhammed'in ortaya attığı zararlı doktrinin bir sonucuydu (Ayan, 2016: 27). Dolayısıyla Doğu- Batı mücadelesinin en önemli safhasını teşkil eden Haçlı seferleri Hristiyan Avrupa'nın Kudüs ve kutsal saydıkları diğer yerleri Müslümanların zulmünden kurtarma adına her Hristiyan için bir görev olarak gösterilmiştir. Tabii ki burada ileri sürülen dini nedenler, asıl hedefi gizlemek için bir kamuflaj görevi görmüştür. Gerçekte esas hedef Müslümanların hâkim olduğu ve özellikle Müslüman Türkler'in hâkimiyet tesis ettiği Suriye ve Filistin ile birlikte 1071 Malazgirt zaferinden sonra ebedî vatan yaptıkları Anadolu'yu işgal ve istilâ edip burada siyasî hâkimiyet kurmak, böylece Hristiyan âleminin Batı sınırlarını güvence altına almaktır (Özaydın, 2016: 1-18). Gerçekten de İslam'ın bayraktarlığını o güne kadar üstlenmiş olan Arap toplumu özellikle Abbasi devletinin dağılmasıyla bu rolü işlevsiz hale gelmişti. Şankiti, Mukaddime adlı eserinde İbn-i Haldun'un, Hz. Peygamber'in birbirini yok eden kabileci Arapları güçlü ve birleşmiş bir millete dönüştürdükten sonra kuvvetlerini koruyamamalarına karşı derin üzüntü duyduğunu, Arapların kendi ortak kimliklerinin iki kaynağı olan din ve kan bağıını ihmal ettiklerini söyler. Ayrıca İbn-

i Haldun'dan nakille bu dönemden sonra da liderlikte ve İslam medeniyetinin savunusunda Arapların yerini Türklerin aldığını iddia ettiğini ve bu duruma sevindiğini ifade etmiştir (Eş-Şankiti, 2016: 42)

. 2.2.İslam Dünyasının Durumu

Papa ve Avrupalı yöneticiler, kutsal yerleri ziyaret amacıyla Kudüs'e giden Hristiyan hacıların anlatımlarına dayanarak Müslümanların askeri ve siyasal gücünün zayıfladığını, merkezi yapıdan uzaklaştığını öğrenmişlerdi. Haçlılar İslam dünyasının içinde bulunduğu dini ve siyasi kargaşadan istifade ederek 1099 yılında Kudüs'ü ele geçirmişlerdi (İbn Kalanisi, 2015: 5-6; İbnü'l-Esir, 1987: 235). Kudüs'e giren Haçlı ordusu, şehirdeki Müslümanları öldürüp büyük bir katliam gerçekleştirerek zaferlerini kutlamışlardı. (İbnü'l-Esir, 1987: 236). İbnü'l-Esir aralarında çok sayıda din adamı, alim, abid ve zahid olmak üzere yetmiş binden fazla Müslümanın Mescidi Aksa'da öldürüldüğünü kaydeder (İbnü'l-Esir, 1987: 236). Müslümanların dışında diğer din mensupları da bu zulüm ve katliamlardan nasiplenmişti. Örneğin Sinagoga sığınmış olan Yahudiler, sinagogla birlikte yakılarak imha edilmişlerdi. Haçlılar sinagogu ateşe vererek başlarına yıkmıştır. Mabet can güvenliği teminatıyla 22 Şaban günü teslim olmasına rağmen Haçlılar, İbrahim as.'ın tapınaklarını ve türbesini yakmışlardı. (Hillenbrand, 2015: 93). Bütün bu olaylardan sonra en trajik olansa baştan beri kutsallığını istismar ettikleri şehri şimdi de yağmalıyorlardı (Maalouf, 1997: 79).

Kudüs'te korkunç katliamlar yaşanırken İslam dünyası birbirlerinin boğazını sıkmakla ve bitmez-tükenmez iç çatışmalarla meşguldü. İbnü'l-Esir bu durumu şöyle özetlemektedir:” *Sultanlar birbirlerine düştüler, böylece Haçlılar İslam ülkelerine yerleştiler.*” (İbnü'l-Esir, 1987: 236). Gerçekte de durum Şii Fatimi devleti ile Bağdat Halife yanlısı Selçuklular arasında süregelen çatışmalarla Haçlıların işi kolaylaştırmıştı. 11. yüzyılın son on yılı Müslümanlar arasında siyasi zayıflığın, istikrarsızlığın ve bölünmenin daha da artmasına neden olmuştu. Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün ve Sultan Melikşah'ın 1092'de kısa bir arayla, ardından da Abbasi halifesi Muktedi ve Fatimi halifesi Mustansır'ın 1094 yılında ölümleri büyük bir siyasi boşluk oluşturmuştu. Selçuklulardaki kardeş kavgaları ve Fatimilerin içe dönük kavgaları sonucunda her iki taraf da kargaşaya boğulmuş ve bunun neticesi olarak da Haçlı seferlerine karşı ilk tepkiler umursamazlık şeklinde belirmişti. Hatta Suriye'nin ufak tefek emirleri bu tehdide karşı koyma yerine Frenklerle ateşkes antlaşmaları yapmıştı ve çoğu kez Müslüman-Haçlı ittifakları çerçevesinde toprak kavgalarına tutuşmuştu. Frenkler ise İslam dünyasının bu durumunu ve uyuşukluğunu iyi kullanarak bölgedeki varlığını inşa etmeye çalışmıştır. (Hillenbrand, 2015: 47).

Birinci Haçlı seferi İslam dünyasını gökten düşen bir yıldırım gibi vurmuştu. Haçlılar birkaç yıl önce gelmiş olsalardı Sultan Melikşah ve Nizamülmülk ile karşı karşıya geleceklerdi. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi İslam dünyasındaki belirsizlik ve kargaşa Haçlıların işini hem kolaylaştırmış hem de onları umutlandırmıştır. (Azzam, 2015: 37).

3. İlk Haçlı Şokuna Karşı Ulemanın Tepkisi

İslam dünyasının Birinci Haçlı seferine karşı verdiği ilk tepki alimlerden gelmişti. Batı Avrupa'nın Haçlılarda simgeleşen dini, askeri, kültürel ve ekonomik saldırganlığı uzunca bir süreden beri uyumakta olan cihad ruhunu İslam dünyasındaki bazı bölgelerde yeniden alevlendirmiştir. (Nicolle, 2011: 8). Frenkler bölgeye geldikten sonra kaba saba davranışlarıyla, barbarlıklarıyla ve dar kafalıklarıyla İslam alimlerinde öfke uyandırmışlardı. Bu durum ise Frenklerin, Müslüman topraklarına yerleşmesine karşı bir direnişin fitilini ateşlemişti. (Tate, 2015: 78). Zengilerle başlayıp Selahaddin ile taarruza dönüşen bu toplumsal tepki önce şairlerin şiirleriyle daha sonra ise ulemanın sözlü, fiili ve yazılı tepkileriyle ortaya çıkmıştı.

Haçlıların oluşturduğu tahribata verilen ilk tepkinin şiir şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin savaşlarında yaşanan sıkıntılara bizzat şahitlik etmiş bazı şairler hem kendi tanıklıklarını hem de halkın gözlemlerini şiirlerine yansıtmışlardır. Şiirin Arap dünyasının hafızasındaki yeri irdelendiğinde bunun ne kadar önemli olduğu görülecektir. Zira Arap toplumu, şiiri her zaman toplumsal tepkinin bir aracı olarak kullanmıştır. Buna bir örnek olarak Bağdat'ta hayatını sürdüren el-Ebiverdi, zayıf kalan Müslüman tepkisini mısralarına şöyle dökmüştür:

Uyuyan herkesi uyandıracak bir felaket döneminde gözkapakları nasıl kapanıyor?

Suriyeli kardeşleriniz ancak küheylanların sırtında veya akbabaların karnında uyuyabiliyor!...

Bu savaş işte, kâfir her an boyunlara ve kafalara indirilmeye hazır yalın kılıcıyla bekliyor.

Bu savaş işte, Medine'deki türbede yatan zat sanki sesini yükseltip "Ey Haşim oğulları!" diye haykırıyor. (Hillenbrand, 2015: 98)

İbnü'l-Hayyat adlı bir başka şair ise Frenklere karşı cihad edilmesi gerektiğini şöyle ifade etmiştir:

Müşrikler dehşet saçıcı bir tufan halinde kabarmış. Bu daha ne kadar sürecek?

Art arda gelen dağ gibi ordular Frenk diyarından sıraya dizilmiş.

Frenklerle dövüşmeye çalışanlar imha edilmiş veya rüşvetle ele geçirilmiş;

Onlar cesaretle ileriye atılanları şiddetle çamura itiyor,

Dövüşecek olanları da parayla kandırıp uyutuyor. (Hillenbrand, 2015: 98-99)

İbnü'l-Hayyat, Haçlı katliamının hız kesmeden sürdüğünü görüp çileden çıkar ve hemen Haçlılara karşı harekete geçilmesi gerektiğini şöyle haykırır:

Müşriklerin kelleri şimdiden olgunlaşmamış.

Aman kaçırmayın bu mahsulü ve hasadı.

Ellerindeki kılıcın keskin kenarı köreltilmeli,

Sığındıkları direk yıkılıp başlarına geçirilmeli. (Hillenbrand, 2015: 99)

Kimliği bilinmeyen başka bir şair, İlk Haçlı seferinin getirdiği felaketlere ses çıkarmayan Müslümanlara acı dolu bir feryatla seslenir:

Küçükleri ve yaşlıları savunma konusunda Allah'a ve İslam'a karşı bir vecibemiz yok mu?

Allah'a cevap verin! Yazıklar olsun size! Cevap verin! (Hillenbrand, 2015: 99)

Buna rağmen Kudüs'ün kaybı Arap şiirinde gerektiği kadar yer almamıştır. Şiire yansıyan asıl konu Kudüs'ün fethinden sonraki zafer nidaları olmuştur. Arap şairler özellikle İmaduddin Zengi'nin Urfa Kontluğunu fethi ile birlikte başlayan zaferleri şiirlerine büyük bir coşkuyla yansıtmışlardır (Polat, 2016: 229). Urfa Kontluğunun fethi Haçlı seferlerinde bir dönüm noktası olmuştur. Zira bu fetih İslam dünyasının üzerindeki Haçlı kompleksinin yenilmesine ve rüzgârın ters yönden esmesine neden olmuştur. (Polat, 2015: 35-36).

İslam dünyasında asıl tepkiler şiirden ziyade alimler ve kadılar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Çünkü Haçlı gölgesinin ürpertisini herkesten önce ilk hisseden onlar olmuştur.

Bu sebeple alimler, İslam dünyasının uğradığı büyük ölçekli vahşet ve şiddete boyun eğmemek için bir mücadele başlatmışlardır. Bu mücadeleyi başlatanların bazıları ise şunlardır:

3.1. Ali b. Tahir es-Sülemi (Ölümü 1106)

Ali b. Tahir es-Sülemi ilk Haçlı seferi sonrası cihad çağrısı yapan Şam'lı vaiz ve hukukçudur. Birinci Haçlı seferinin o dönem için güncel ve nesnel değerlendirilmesi bakımından Ali b. Tahir es-Sülemi'nin sunduğu analiz kayda değerdir. Sülemi, *Kitab'ul-Cihad* adlı eserini 1105 yılında yayımlamış ve fikirlerini Şam'daki Ulu Cami'den duyurmuştur. Sülemi, *Kitab'ul-Cihad* adlı eserini 1105 yılında yayımlamış ve fikirlerini Şam'daki Ulu Cami'den duyurmuştur. Sülemi, eserini İtalya ve İspanya Endülüs'te devam eden ve Müslümanlara karşı başlatılan Hristiyan istilacılığının tehlikelerini de göz önünde bulundurarak kaleme almıştır. 1106 tarihinde vefat eden Sülemi'nin o günlerin analizi yaptığı eserinde dikkate değer olan, Haçlıların Suriye kentlerini kuşattığı sıradaki siyasi tabloyu kavrayışta ortaya koyduğu netliktir. Şöyle ki, Sülemi bu defa saldıran düşmanın şimdiye kadar savaşılan Bizanslılardan farklı olduğunu net bir şekilde haykırmıştır. Özellikle kitabın yazılış tarihi dikkate alındığında olağanüstü bir ileri görüş ve aydınlatıcı bilgilerin yer aldığı görülecektir. Sülemi, Bizanslılar ile Frenkler arasındaki ayırımı net bir şekilde ortaya koyduktan sonra yeni gelenlerin nihai amaçlarının Kudüs şehrini ele geçirmek olduğu uyarısını yapmış (Hillenbrand, 2015: 100; Azzam, 2015: 64) ardından Fatımilerle Abbasilerin, ayrılıklarını bir kenara bırakarak süratle güç birliği yapmalarının aciliyetini dile getirmiştir.

Sülemi'nin o gün yaptığı çağrı, Sünni-Şii çatışmasının yoğunluğu düşünüldüğünde olağanüstü bir çağrıdır. Sülemi, ayrıca Müslümanların yaşadığı bu olumsuzlukların dini ve ahlaki alanda yaşanan gerileme ve ihmalin sonucu olduğunu, bu durumun ise İslam düşmanlarına cesaret verdiğini ifade ettikten sonra Müslüman topraklarını ele geçirme fırsatı sunduğunu iddia etmiştir. İslam dünyasındaki yöneticilerin birbirlerinden nefret edip kavgaya tutuşmalarının da siyasi açıdan bir boşluk oluşturduğunu ifade eden yazar bu sorunun çözümünü Müslümanların ahlaki değerlere sahip çıkarak önce kendi nefislerine yönelik bir cihad hareketi başlatmalarını ve bunun başarılması halinde İslam düşmanlarına karşı başarılı olunacağını ifade eder. Müellifin kitabının başından sonuna kadar bir aciliyet beklentisi vardır. Sülemi, iş işten geçmeden Suriye kıyı şeridinin savunulması gerektiğini, bunun için de Suriye, Mısır ve Kuzey Irak'ın birbirlerine karşı olan eski nefret ve gizli düşmanlıklarını bir kenara bırakmaları halinde zaferin kazanılacağını ifade etmiştir. Sülemi yaşadığı dönemde Haçlıların zayıf durumuna işaret ederek harekete geçilmesi gerektiğini şöyle açıklamıştır: “*Vurun şimdi, hazır düşman bir avuç*

süvariye ve destekten uzaktayken, çok geçmeden vurun şimdi.” (Azzam, 2015: 64)..” (Azzam, 2015: 64).

3.2. Halep Kadısı Ebu'l Fadl İbnü'l-Haşeb(Ölümü 1125)

İkinci örnek mücadele, kadı İbnü'l-Haşeb'in verdiği mücadeledir. İbn el-Haşeb, Halep'te sözü en çok geçenlerden biri olup aynı zamanda odun ticaretiyle uğraşan zengin bir ailenin çocuğudur. Ayrıca Halep kentinin yönetiminde öncelikli bir role sahiptir. Şii mezhebine mensup bir kadı olarak Halep'te mezhebinin de tanıdığı büyük bir dini ve manevi otoriteye sahiptir. Halep'in en büyüğü olan Şia mezhebine mensup kişiler arasında her türlü mali ve kişisel sıkıntıları çözüme işini de yüklenen İbn el-Haşeb, Sülemi'nin bir vaiz olarak verdiği mücadelenin sadece cami minberiyle sınırlı kalmasına karşılık sarıklı bir direnişçi olarak tarih sayfalarına girecektir. 17 Şubat 1111 Cuma günü, kadı İbnü'l-Haşeb, aralarında peygamber soyundan Haşim'i bir şerifin, sufi dervişlerin, imamların, tüccarların olduğu kalabalık bir Halepli grubun peşinde olmasına rağmen Bağdat'ta sultanın camiine girer. İnsanları katleden ve kadınlarla çocukları köleleştiren Frenklerin yüzünden Müslümanların maruz kaldıkları felâketleri haykırmaya başlarlar. Frenklerin Müminlerin ibadet etmesini engellemesinden dolayı onları yatıştırmak üzere sorumlular sultanın adına vaatlerde bulundular: *İslam'ı, Frenklere ve bütün kâfirlere karşı savunmak üzere ordular gönderilecektir* (İbn Kalanisi, 2015: 47-48; İbnü'l-Esir, 1987: 386).

Fakat bu iyi sözler İbnü'l-Haşeb ve yanındakileri yatıştırmaya yetmez. Ertesi cuma, gösterilerini bu kez halifenin camiinde yaparlar. Muhafızlar onların yolunu kesmeye çalışınca, onları sert bir şekilde devirirler, oymalar ve Kuran'dan ayetlerde süslenmiş ahşap minberi parçalarlar ve bizzat halifenin kendisine hakaretler yağdırırlar. Bağdat büyük bir karışıklığın içine düşer (Maalouf, 1997: 117). O sırada büyük bir debdebe ile İsfahan'dan Bağdat'a gelen Halifenin eşi ve aynı zamanda sultanın kızı olan Hatun Seyyide kendini bu kargaşanın içinde bulur. Halife Muztazhir Billah Emir-ul Müminin, olup bitenlere kızgındır; ancak esas kızgınlığı daha çok Rum beyinin halifeden daha Müslüman olduğu şeklindeki sloganlardır. Aslında İbnü'l-Haşeb ve beraberindekilerin attıkları bu sloganlar, İmparator Aleksios'tan gelen, Frenklere karşı beraber mücadele etme ve onları ortak topraklardan atma mesajının bir hatırlatmasıdır. Görünen o ki Halep kadısı ve imparator, meseleyi halifeden daha iyi kavramış durumdadır. Nitekim daha sonra yaşanacak olanlar, iki tarafın da ne kadar haklı olduğunu gösterecektir. Zira Haçlılar Antakya'yı Bizanslılara geri vereceklerine dair söz vermelerine karşılık geri vermedikleri gibi Bizans elçilerine de kötü muamelede bulunmuşlardır. Halife kızgınlığını göstericilerin

cezalandırılmasını isteyerek çıkartmak istediye de Sultan Giyase'd-Dünya ve'd-Din Muhammed b. Melikşah bu isteğe karşı çıkmış ve onları affetmiştir. (İbn Kalanisi, 2015: 49).

İbnü'l-Haşeb, Bağdat'tan eli güçlü dönmüştür. Sultan da yanındaki emirleri beldelerine gönderip cihad için gerekli hazırlıkları yapmalarını emretmiştir. Sultan, oğlu Mesud'u da Musul hâkimi Emir Mevdud ile birlikte beldelelere göndemiştir. Mesud ve emirler diğer emirlerin kendilerine iltihak etmesi sağlamak ve oradan da hep birlikte Haçlıların üzerine yürüme için Musul'a gitmiştir (İbnü'l-Esir, 1987: 387). Harran dolaylarında güçlerini birleştiren emirler 505 senesinin Muharrem ayında (1111-1112) harekete geçmişlerdir. (Maalouf, 1997: 11)

İbnü'l-Haşeb'in Bağdat zaferi, Halep Emiri Rıdvan'ı da hizaya getirmiştir. İbnü'l-Haşeb görevinin başarıyla tamamlandığı haberini verince Rıdvan zahiren de olsa sevindiğini söylemiş ve cihada katılma isteğini kuzeniyle haber vermiştir. Ancak Sultanın birlikleri Halep'e yaklaşınca bütün kapılara barikatlar koydurmuş ve İbnü'l-Haşeb ve yandaşlarını tutuklatarak Hisar'daki zindana atmıştır (İbn Kalanisi, 2015: 51; Maalouf, 1997: 122).

1113'te Rıdvan'ın ölümüyle Halep şehri daha derin bir kaosa sürüklenmiştir (İbnü'l-Esir, 1987: 397). Frenkler zaman kaybetmeden şehri muhasara altına almıştır. Bu mühim noktada imami fakih İbnü'l-Haşeb, şehri kurtarmak için başarılı bir hareket yürütür ve daha sonra Martın'in sünni Türk emiri Necmeddin İlgazi'den, Halep'i kurtarmak için bir heyet hazırlamasını ister. İlgazi ilk başlarda isteksiz davransa da Halep'in Sünni milis gücünün başı olan İbn Bedi'in çabalarıyla ikna edilir ve hem Sünnilerden hem İmamilerden oluşan bir orduyla Frenklere karşı yola çıkar. İbnü'l-Haşeb'in bu savaşlarda da elinde bir mızrakla insanları Frenklere karşı savaşa teşvik ettiğini görürüz. Arap kaynaklarda Sarmada Savaşı (Eş-Şankiti, 2016: 133) olarak bilinen nihai çarpışmada İlgazi, Frenkleri mağlup etmiştir (İbnü'l-Esir, 1987: 440).

1125 yılında Halep'e yapılan müdahaleden sonra Nizariler İbnü'l-Haşeb'i suikastla öldürürler (Eş-Şankiti, 2016: 134). Hayatı boyunca Haçlı saldırılarına karşı mücadele eden İbnü'l-Haşeb, Halep'in Frenklerin eline geçmesini önleyen adam olarak görülür. İbnü'l-Haşeb'in bu hikâyesi Haçlı seferleri sırasında Sünni-İmami birliğinin sağlanabileceğini gösteren çarpıcı bir örnektir.

3.3. Şam Kadısı Ebu Said el-Herevî (Ölümü 1123)

El-Herevi'nin Bağdat'a gitme sebebi İbnü'l-Haşeb'inki ile aynı amacı taşımaktadır. Şam Kadısı Ebu Said el-Herevî, 1099 yılının ağustos ayında (İbnü'l-Esir, 1987: 236) Suriye çölünün kavurucu güneşi altında üç hafta süren Şam-Bağdat yolculuğundan sonra Abbasi Halifesi el-Mustazhibillah'ın divanına, matem işareti olarak kazınmış saçları ve sarıksız başı ile girmiştir O da İbnü'l-Haşeb gibi İslam'ın üçüncü kıblesinde ve Suriye'de Müslümanların uğradığı felaketler ile Haçlı zulmünü haykırmak üzere yola çıkmıştır. Divana giren kadı, olup biteni Halife'nin huzurunda şöyle haykırmıştır: "*Suriye'deki kardeşlerinize develerin eyerlerinden veya akbabaların kursağından başka eğleşecek bir mekân kalmamışken, bahçe çiçeği gibi uçarı bir hayat sürüp talih eseri başınızı soktuğunuz şu emniyetli kuytuda miskin miskin uyuklamaya nasıl cüret edersiniz? Ne çok kan döküldü! Kim bilir kaç genç kız utanç içinde o tatlı yüzlerini elleriyle gizlemek zorunda kaldı! Değerli Araplar hakarete alışıyor mu, yiğit Acemler şerefsizliği kabul mu ediyor?"* (Maalouf, 1997: 11)

Haçlı katliamından sağ kurtulmuş az sayıdaki Kudüs muhacirini de yanına alan Kadı el-Herevî, divanda anlattıklarıyla herkesi ağlatmış ve dehşete düşürmüştür. Ancak Kadı ve yanındakiler cemaatin gözyaşlarından ve üzüntülerinden başka bir şey göremeyecektir. Kadı'ya göre, "*Kılıçlar savaş ateşini körüklerken, insanın kullanabileceği en kötü silah gözyaşı dökmektir.*" Kadı, Bağdat'a merhamet dilenmek için değil, İslam'ın en yetkili makamı olan Halife'yi uyararak bu kıyıma müdahale etmesini ve kıyımı sonlandırmasını sağlamak için gitmiştir. Yazık ki muhacirler Bağdat'ta büyük bir hayal kırıklığından başka bir şey elde edememiştir. Bunu üzerine Halife, aralarında Kadı Ebu Muhammed ed-Damgani, Ebu Bekir eş-Şasi, Ebul-Vefa b. Ukayl, Ebu Said el-Hulvani ve Ebul-Hüseyn b. Semmak'ın da olduğu kişileri olayları araştırmakla görevlendirmiştir. Bu heyet Hulvan'a kadar gitmiştir (İbnü'l-Esir, 1987: 236). Bu olay tayin edilen altı kişilik heyet ile sınırlı kalacak ve bir daha da bu durumdan söz edilmeyecektir. (Bundan sonra ayrı bir konuya girmişsin yeni bir paragrafa ihtiyaç var)

İslam ile Batı arasında günümüze kadar sürecek bir düşmanlığın kaynağı olan Kudüs'ün Haçlılarca işgali sonrasında yaşanan katliam ve zulümler ilk etapta hiçbir tepkiye veya ayaklanmaya yol açmamıştır. Şam Kadısı Ebu Said el-Herevî'nin Bağdat'a gidip, halifenin divanında bu tepkiyi göstermesi ilk resmi direniş hareketi olarak kabul edilmektedir. İslam dünyasının Haçlılara karşı cihad ruhunu savunma durumundan taarruz durumuna geçmesi için elli yıl daha beklemek gerekmiştir (Hizmetli, 2017: 411).

El-Herevi'nin Şam'dan Bağdat'a kadar bölgenin yazında uzun süren bir yolculuğa katlanarak gelmesi aslında işin vahametini ortaya koymak içindir. Kadı, İslam dünyasının içinde bulunduğu zor durumu resmetmek ve en üst mercinin harekete geçmesini sağlamak görevini üstlenmiştir. Hem bu işi tek başına değil, bizzat katliamı yaşayan ve katliamdan kurtulabilen bir avuç insanla gerçekleştirmiştir. Kadı, “*Müslümanlar hiç bu kadar aşağılanmadılar, ülkeleri bundan önce hiç bu kadar vahşice perişan edilmedi.*” diye tekrarlayıp durmuştur; ancak bu feryatlara rağmen maalesef istediği gibi ne Sultanı ne de Halifeyi harekete geçirememiştir.

Örneklerini sunduğumuz ulemanın ilk aşamada etkili oldukları ve ümmetin kolektif bilincini harekete geçirdikleri söylenemez. Ancak ettikleri tohumların gelecek için büyük bir çınara dönüştüğünü de göz ardı etmemek gerekir. Kadıların yaklaşık elli sene önce başlatmaya çalıştıkları cihad seferberliği önce İmaduddin ve Nureddin Zengi'de ardından Selahaddin Eyyubi'de müşahhas hale gelmiştir. Ulemanın başlattığı cihad ateşi İmaduddin ve Nureddin Zengi tarafından daha da ileri taşınarak İmaduddin'in Urfa Kontluğunu ele geçirmesine neden olacaktır. Urfa Kontluğunun fethi Haçlıların yenilebileceği fikrini de oluşturmuştur. Zengilerin yaktığı bu ateş, Selahaddin üzerinde büyük bir etki bırakacak ve Kudüs'ün fethini kolaylaştıracaktır. Dolayısıyla ulemanın tepkilerini göz ardı etmemek ve bunun cihad ruhunun tekrar canlanmasında ve bu ruhun savaş alanına taşınmasında büyük rolü olduğunu unutmamak gerekir.

SONUÇ

İslam dünyası mezhepsel ayrıklıkların başını çektiği iç çatışmalarla meşgulken bu durumu fırsat bilen Haçlıların Kudüs'ü ele geçirmeleri karşısında Kadı ve Alimlerin verdiği mücadele kayda değerdir. Özellikle hilafetin merkezi konumundaki Bağdat'ın meseleye ilgisiz kalışı tüm İslam dünyasını olumsuz mânâda etkilemiştir. Kudüs'te yaşanan katliam ve zulümlere karşı sessiz kalan İslam dünyasını uyandırma görevini vazife gören dönemin alim ve kadıları kendi yaşadıkları yerlerde ve Bağdat'a giderek de Halifelik seviyesinde İslami uyanışı sağlamaya çalışmışlardır. İlk aşamada kıvılcım misali sönük kalan bu çağrı daha sonra o kıvılcımın meydana getirdiği büyük bir yangına dönüşerek Kudüs'ün fethini sağlayacaktır. Kadı el-Herevi ile Bağdat'ta başlayan bu tepkiler, önce Şam Emevi camiinin minberine sığramış daha sonra ilk etapta zayıf da olsa Arap şiirine yansımış ve ileride de küçümsenmeyecek derecede büyük zaferlere vesile olmuştur. İlk tepkiler Arap edebiyatında önemli bir yere sahip olan şiir türü ile ortaya konmuştur. Ancak bu tepkiler, Kudüs'ün fethi sonrası ortaya konan şiirlerle kıyaslanamaz derecede zayıf ve cılız olarak nitelendirilebilir. Selahaddin'in Kudüs'ü fethi ile başlayan süreçten sonra şiirde adeta bir patlama yaşatmıştır. Ancak şiirlerle başlayan bu tepkilerin asıl vücut buluşu ise ulema ve kadıların kıvılcım misali başlattığı ve daha sonra büyük bir yangına dönüşecek tepkilerle oluşmuştur. Bu tepkilerin sonucunda Sünni-Şii dayanışmasının en güzel örneği yaşanmıştır. Sülemi ve el-Herevi gibi sünni ulema ile birlikte İmami Fakih İbnü'l-Haşeb gibi dönemin ve yaşadığı Halep kentinin güçlü siması İslam dünyasını harekete geçirme görevini üstlenmiştir.

Askeri mukavemetin değişik saiklerle zayıf kaldığı bir dönemde Ulemanın gösterdiği tepki anlamlıdır. Bu tepki ileride büyük bir kırılma noktası oluşturan Urfa Haçlı Kontluğunun ele geçirilişini ve ardından Kudüs kentinin fethini kolaylaştıracaktır. Urfa Haçlı Kontluğunun İmaduddin tarafından ele geçirilişi yenilmez gibi görünen Haçlıların da yenilgiye uğrayabileceğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum ise İslam dünyasını psikolojik olarak rahatlatmış ve İslam dünyasının üstündeki ölü toprağını atmasını sağlamıştır. İslam dünyasına dinamizmini sağlayan cihad ve fetih ruhunun tekrar kazandırılmasında ulemanın ilk tepkileri kayda değerdir. Örneğin İbnü'l-Haşeb'in Bağdat zaferi hem Sultan tarafından verilen talimatla cihad hazırlıklarına başlanması için emirlerin harekete geçmelerini sağlamıştır hem de sürekli sorun çıkaran Halep Emiri Rıdvan'ı da hizaya getirmiştir. Bu olaydan sonra başlayan askeri hareketler ileride Kudüs'ün fethine kadar varacak olan bir süreci başlatmıştır. İşin bir başka yönü ise 1095 yılında Hristiyanların ruhani lideri Papa tarafından başlatılan Haçlı seferleri Kudüs'e varıncaya kadar zulüm, işgal ve katliamlarla ilerlemesi, Kudüs'ün işgaliyle de katliamların zirve yapmış olmasıdır. Binlerce Müslüman katledilmiş, mabetlere sığınan Yahudiler canlı canlı yakılmıştır.

Buna karşılık İslam alimlerinin tepkisi zulme ve işgale karşı başlatılacak direnişe bir çağrı niteliği taşımaktadır. Nitekim büyük hazırlıklardan sonra Selahaddin tarafından Kudüs fethedilince orada yaşayan değişik din mensuplarının can ve mal güvenliği korunmuştur. Kudüs yeniden imar edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ayan, E. (2016). Tyrensis Willermus'un Haçlı Kroniği. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Azzam, A. R. (2015). Selahaddin Eyyubi (Pınar Arpaçay, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Demirkent, I. (1996). "Haçlılar". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt. 14, ss.525-546). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
- Eş-Şankiti, M. M. (2016). Haçlı Seferleri Etkisinde Sünni-Şii İlişkileri (İdris Çakmak, Çev.). İstanbul: Mana Yayınları.
- Harman, Ö. F. (2002). "Kudüs". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt. 26, ss.323-327). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
- Hillenbrand, C. (2015). Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri (Nurettin Elhuseyni, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hizmetli, M. (2017). Kudüs'ün Haçlılar (1099) ile Müslümanlar (1187) Arasında El Değiştirmesi Sırasında Şehir Halkına Yapılan Muamele Hakkında Bazı Değerlendirmeler. Uluslararası Selahaddin Eyyubî 21-23 Eylül 2016 içinde (ss. 411-416) İstanbul: Beyan Yayınları.
- İbn Kalanisi (2015). Şam Tarihine Zeyl (Onur Özatağ, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İbnü'l-Esir (1987). El-Kâmil fi't-Tarih (Abdülkerim Özaydın, Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- Maalouf Â. (1997). Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri (M. A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul: Telos Yayınları.
- Nicolle, D. (2011). Üçüncü Haçlı Seferi 1191 (L. Ece Sakar, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özaydın, A. (2016). I. Haçlı Seferinin Başarıya Ulaşmasında Büyük Selçukluların İçinde Bulunduğu Siyasi ve İctimai Şartların Rolü. USAD, Güz,5, 1-18.

Polat, İ. E. (2016). Haçlılara Kılıç&Kalem Çekenler. İstanbul: Vadi Yayınları.

Polat, Z. (2015). Salâhaddin Eyyûbî'nin Haçlı siyaseti ve Kudüs Haçlı Krallığıyla Yaptığı Antlaşmalar. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.

Runciman, S. (2008). Haçlı Seferleri Tarihi (Fikret Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tate, G. (2015). Haçlı Seferleri Zamanında Doğu (Orçun Türkay, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.